

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

КОНФЕСІЙНІ ВИМІРИ ВІДНОСИН СФЕРИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

Костянтин ВЕРГЕЛЕС (Вінниця)

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я МІЖ КИЇВСЬКИМ ТА МОСКОВСЬКИМ ПАТРІАРХАТАМИ

В пошуках своєї ідентичності Українське православ'я прагне визначити свій новий статус, набутий після отримання Україною державної незалежності. Цей процес передбачає адекватну орієнтацію православної церкви не тільки в локальних, але й в глобальних координатах. Тут важливими постають взаємини між християнськими церквами України, зокрема православної традиції, греко-католиками, католиками та протестантами. Але не менш стратегічним є напрямок формування міжцерковних відносин з православними іншими юрисдикцій.

Дочірнє походження Київської митрополії від Константинополя, тривала історія існування в межах Московського Патріархату стають тими факторами, які спричинюють складність, повільність і суперечливість самоідентифікаційного руху православних українців. І досі переважна більшість тих, хто заявляє про свою православність, знаходяться на роздоріжжі: чи вибрати Київський Патріархат як символ національної предківської самобутності, а чи ж зберегти вірність канонічній і всіма визнаній Московській церкві. Непростий вибір, який має здійснити кожний православний християнин, а не тільки ієрархи церкви.

Сама ідея унезалежнення українського православ'я постійно ставала причиною конфлікту між Московським та Київським Патріархатом. Із-за тих обставин, які виникали між Києвом і Москвою на суспільно-політичному, етнонаціональному ґрунті, відносини між цими двома православними центрами є напруженими, утримують в собі багато нерозв'язаних проблем, суперечок, протистоянь. Таку тяжку релігійну, соціальну, міжнаціональну і міждержавну недугу якнайскоріше бажано вилікувати, зберігши життя обом пацієнтам.

Причин такої тривалої релігійної ворожнечі між Москвою і Києвом існує чимало. Серед них виділяються головні й другорядні, безпосередні та опосередковані, історичні й актуальні, концептуальні та ситуативні. Зрозуміло, що частина з тих факторів протистояння Московського і Київського Патріархатів перенесена на українські терени, яскраво проявляючись у взаєминах між УПЦ МП і УПЦ КП. Існуючи в межах однієї держави, ці церкви знаходяться по різні боки валу, збудованого прихильниками альтернативного бачення православного майбутнього. Дотепер зблизитися цим церквам заважають такі важливі речі, як: 1) підпорядкування різним центрам; 2) неспівпадіння поглядів на проблему об'єднання церков у єдину Помісну православну церкву та отримання нею автокефалії; 3) орієнтація на різні суспільно-політичні сили; 4) нерівномірність впливу в різних регіонах України; 5) наявність ієрархічного протистояння; 6) вживанням різних мов у богослужбовій практиці; 7) різна оцінка ролі і місця православ'я в історії України тощо.

Тільки подолавши ці відмінності, Українське православ'я зможе наблизитися до свого самостійницького статусу. Серед найпринциповіших і найскладніших проблем сучасного Українського православ'я двох - Київського та Московського - Патріархатів є проблема визначення концептуальних засад структурного об'єднання церков та пошук найоптимальніших моделей досягнення автокефалії. На думку багатьох експертів, більшу частину міжцерковних проблем в Україні могло б розв'язати створення єдиної Помісної Православної Церкви. Адже це не є нормальним станом, коли Українське православ'я розколоте на три паралельні структури, які немирно уживаються між собою, коли в ньому незалежно співдіють декілька духовних лідерів, зокрема патріарх Філарет (Денисенко) та митрополит Володимир (Сабодан), коли в церковному житті використовується три богослужбові мови (українська, російська, церковнослов'янська), коли спільний молитовний православний простір руйнується неприязню керівників церков, духовенства, парафіян, коли частина віруючих орієнтується на Московського патріарха, а інша підпорядкована Київському [Див.: Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. - С. 100 -107, 197-209]

Об'єднання православної церкви в Україні має початися з подолання ворожого протистояння між вірними цих церков, із взаємовизнання права на існування кожної із наявних православних церков, із практичного проявлення християнської любові не тільки до свого ближнього, але й до ворога. Ця справа вимагає поетапного вирішення й інших складних питань в сфері матеріальній, майновій, ієрархічній, кадровій, освітянській тощо. Але найголовніше – це те, що Українське православ'я має стати тією духовною силою, яка об'єднає навколо себе український народ, свідомих громадян України, які зацікавлені у духовному розвої України.

Про складність руху Української православної церкви до об'єднання та повної незалежності свідчить той факт, що учасники Собору цієї церкви наприкінці 1991 року вже зверталися до Московського Патріархату з проханням надання автокефалії. Проте чіткої і однозначної відповіді на своє звернення вони не отримали. Реальними ознаками сьогоднішнього екуменізму є спільні богослужіння, молебні, панахиди й інші дії, які ведуть до взаємопорозуміння церков (Саган О.Н. Вселенське Православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К., 2004).

Важливе значення у справі зближення релігійних організацій, духовенства, віруючих мали Міжрелігійні форуми, проведенні у 1992 та 1998 рр. у Києві. В 1996 році було створено Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій. В 1997 році підписано Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах.

Саме у процесі такого зближення й могло б бути розв'язано чимало релігійно-церковних проблем, але далеко не всі. Але ж з чогось треба починати. Пропонується декілька шляхів, варіантів, моделей, проєктів, сценаріїв.

Одним із варіантів реалізації плану подолання розколу є одночасне об'єднання церков УПЦ МП і УПЦ КП, яке можливе лише через скликання Всеукраїнського об'єднаною православному Собору. Але за цих умов патріарху Філарету (Денисенку) та митрополиту Володимиру (Сабодану) доведеться добровільно скласти свої повноваження і брати участь у виборах патріарха чи місцеблюстителя нарівні з іншими ієрархами усіх церков – претендентами на цю посаду. Хоча при такому вирішенні цієї проблеми є небезпека іншого перебігу подій, а саме: потрапляння об'єднаного українського православ'я під юрисдикцію Московського Патріархату.

Можливий і інший варіант - «приєднання» УПЦ МП до УПЦ КП, яке, по-перше, стало б основою для створення єдиної Помісної православної церкви в Україні, по-друге, надало б всьому українському православ'ю більшої національної орієнтації, по-третє, вивело б Українську православну церкву з-під юрисдикції Московського патріархату, по-четверте, значно послабило б політичний вплив Росії на Україну, по-п'яте, стало б передумовою для виходу українського православ'я на контакти зі світом.

Обидва варіанти «приєднання-об'єднання» є досить складними для практичного втілення, оскільки кожна з церков може погодитися на них при дотриманні канонів, які інтерпретуються на свою користь на фоні особистих очікувань та соціально-політичних криз.

Створення в Україні єдиної Помісної православної церкви та отримання нею автокефалії – це не просто «об'єднання» чи «приєднання», а органічне злиття в одну церкву, у якій були б нерозривно поєднані канонічні переваги однієї із національною спрямованістю інших. Важливо також, щоб у процесі утворення нової церкви позитивні риси жодної з гілок українського православ'я не розгубилися, а стали її спільним надбанням.

Безперечно, реалізація будь-якого з варіантів у досягненні єдності православних України не може бути зреалізована без наявності доброї волі керівників церков, духовенства та рядових віруючих, без державного сприяння та широкого загальнонаціонального руху на підтримку цього процесу. В даний час ситуація розвивається за принципом замкнутого кола.

Крім того, об'єднання вимагає терпеливої постійної українізації церковної сфери в усіх регіонах України. Вона необхідна для створення, особливо в середовищі УПЦ МП, проукраїнської більшості серед єпископату, духовенства і мирян. При цьому неприпустимими є спроби штучного прискорення цього процесу, оскільки вони можуть мати зворотний ефект.

В об'єднанні православних церков зацікавлені не тільки самі церкви, їх вірні, але й держава, якій вкрай потрібна єдність народу з огляду на релігійні, національні інтереси України. По-перше, єдиній Помісній православній церкві в Україні легше було б домагатися автокефалії від Московського і визнання з боку Константинопольського Патріархатів. По-друге, об'єднання православних церков, безперечно, сприяло б як внутрішній консолідації нації, так і зміцненню міжнародного авторитету української держави. Об'єднання православних церков в Україні вплинуло б також на стан українських церков у діаспорі. Адже за ситуації, що склалася в українському православ'ї, вони не завжди можуть правильно зорієнтуватися та остаточно визначитися, з якою із материкових церков встановлювати контакти, йти на зближення та об'єднання.

Україна, як незалежна держава, зацікавлена в наявності канонічної церкви, адже єдина канонічна автокефальна соборна апостольська Українська православна церква могла б стати позитивним фактором українського суспільства та духовним його атрибутом, Церква з канонічно нормованим статусом сприяла б досягненню національної злагоди в Україні, підвищенню міжнародного авторитету держави.

В такому розгортанні подій не зацікавлена ні Росія, ні її православна церква. Причина в тому, що для Російської православної церкви Україна представляє значні інтереси в кількості парафій на території України. Також потрібно враховувати той факт, що Російська православна церква разом з українською, білоруською, молдовською, прибалтійською, середньоазіатською та закавказькою, нараховує близько 14 тисяч релігійних громад, і коли від неї повністю відійдуть парафії Української православної церкви, то вона фактично втратить домінуючу роль у православному світі. Внаслідок цього Російська церква втратить довгий час пропаговану нею ідею «благодатності» Москви та «богообраності» російського народу. Саме після такого об'єднання Українська церква отримує можливість стати однією з найбільших у світі православних церков. Тому оцінюючи всі ці та багато інших обставини, Московський Патріархат всіляко зволікає розгляд питання про надання автокефального статусу Українській православній церкві.

Однією з головних умов для ліквідації міжцерковного конфлікту в українському суспільстві є забезпечення принципу рівності релігій перед законом, припинення підтримки державними органами, посадовими особами окремих конфесій. Створення церквам однакових умов для популяризації віровчення і культу, використання радіо та телебачення, проведення благодійної діяльності.

Подолання політичного та конфесійно-церковного суб'єктивізму, упереджених дій службових осіб щодо тієї чи іншої конфесії можливе лише за умови всебічного дотримання принципу відокремлення церкви від держави, забезпечення кожному громадянину України у повному обсязі права на свободу совісті.

Сьогодні більшість авторитетних політиків і вчених сходяться на тому, що одним із головних засобів досягнення суспільної стабільності в умовах поліетнічності і поліконфесійності може бути лише толерантний діалог.

Звичайно, лише з допомогою самої толерантності фактично не можливо розв'язати проблему конфліктності в релігійному середовищі, хоча її наявність — неодмінна умова цього. Важливим кроком на шляху до врегулювання міжцерковного конфлікту та досягнення національної злагоди є підписаний 1997 р. главами та представниками найвпливовіших в Україні християнських релігійних організацій у присутності Президента України «Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах».

Досить важливого значення набувають саме державно-політичні, науково-релігійні, міжрелігійні заходи, які відбуваються за сприяння представників влади, науковців, громадсько-політичних кіл, різних конфесій і церков (форуми, науково-релігійні симпозиуми, конференції, «круглі столи» тощо).

Результативними у плані міжцерковного примирення була б участь віруючих різних конфесій у громадсько-значимих заходах, проведення спільних богослужінь та інших заходів, хоча віруючі православної церкви Московського Патріархату вважають неприпустимим та неприйнятним стати до спільного богослужіння чи прийняти участь у спільних заходах. Вони навпаки погрожують відлученням від церкви тих осіб, які нібито порушують закон вступаючи в спілкування з „розкольниками”. Необмежені можливості для співпраці церков, могли б відкритися на ниві соціального служіння, благодійної та милосердної діяльності.

Проаналізувавши проблеми і перспективи врегулювання міжцерковного конфлікту як важливої умови досягнення суспільно-політичної стабільності та міжнаціональної злагоди в Україні, можна зробити певні висновки.

Конфліктна ситуація на релігійному ґрунті, яка охопила не лише найвпливовіших церковних діячів, але й служителів культу, мільйони віруючих, політиків, негативно впливає на різні сфери життя українського суспільства. В ньому досить тісно переплітаються об'єктивні та суб'єктивні, внутрішні й зовнішні, історичні й сучасні, теоретичні й практичні аспекти, релігійні й світські, конфесійні й етнопонаціональні, особисті й загальнодержавні чинники. Якщо не розв'яжеться православний міжцерковний конфлікт, Україна не зможе досягти громадянської злагоди та гарантованої суспільної стабільності.

Зважаючи на те, що суперечки на релігійному ґрунті завжди були гострими і тривалими, марно сподіватися на їх безболісне й швидке розв'язання. Настільки тривалим у часі було зародження конфлікту, наскільки затяжним буде й вихід з нього. Тому нейтралізувати та повністю ліквідувати конфлікт неможливо, його можна залагодити лише поступово. На сьогоднішній час прийнятної моделі для всіх гілок православ'я для подальшого єднання церков та здобуття автокефалії покищо не знайдено.

Релігійна ситуація в Україні сьогодні досить складна, напружена, але не безнадійна. Її можна вирішити лише шляхом виявлення глибинних причин конфліктності. Для цього потрібно провести всебічний аналіз всіх аспектів міжцерковного протистояння. Також важлива детальна розробка та реалізація комплексної Державної програми сприяння подоланню міжцерковних конфліктів і гармонізації міжконфесійних відносин. Виконуючи ці пункти для подолання конфлікту між Українською православною церквою Київського Патріархату та Українською православною церквою Московського Патріархату, потрібно уникати при цьому нових помилок у проведенні релігійної політики. Тому вирішенням цих проблем повинні займатися високо компетентні, високоморальні та освічені люди, які б

наблизили час остаточного визначення українського православ'я як самодостатнього і повноцінного явища у Вселенському православ'ї.

Арсен МАРЧИШАК (Чернівці)

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПРАВОСЛАВ'Ї УКРАЇНИ

Незважаючи на всі розбіжності, які існують між науковцями у розумінні сучасних процесів і тенденцій, що перебігають у релігійно-церковній сфері в останні два десятиліття, аналітики сходяться у деяких спільних висновках. Зокрема, вони вказують на надзвичайну динамічність та насиченість релігійно-церковного життя в Україні. Дослідники засвідчують, що релігійне життя нашої держави не можна оцінити однозначно як добу релігійного «відродження», «розвою» чи «поступу».

Наявність у релігійному полі України не однієї, а трьох православних церков, які гостро опонують одна одній, загострює конфесійні відносини. В житті українського народу Православна Церква завжди відігравала дуже вагомий, навіть націотворчу роль. Тому стан православ'я впливає не тільки на суспільні відносини, а й на стан державно-церковних і міжконфесійних відносин. Так, УПЦ КП ідентифікує себе як національну державницьку інституцію й саме цими характеристиками відрізняється від УПЦ МП, яка за твердженнями про наднаціональний характер християнства приховує свої симпатії до ідеї панславізму, духовної та державницької єдності східнослов'янських народів. З іншого боку, державницька позиція УПЦ КП відрізняється від позиції іншої «національної церкви» – УАПЦ. Остання, на відміну від УПЦ МП та УПЦ КП, прагне незалежності від номенклатури, намагається зберегти засади народності, на яких вона була побудована, та відкидає будь-які можливості власного одержавлення. За словами аналітиків, єпископат і священство УАПЦ звикли до «феодалної автономії», де кожен сам собі і предстоятель, і закон.

Для влади проблема українського православ'я є надзвичайно важливою й гострою. Підтримуючи одну з церков, вона ризикує наштовхнутися на опозицію інших. Тому політичні сили, які перебувають при владі, намагаються різними способами збалансувати свої відносини із церквами. На сьогодні саме православні церкви найбільшою мірою втягнуті у політичні ігри. Пояснити цей факт можна двома причинами: по-перше, належність до православ'я декларують більшість наших співвітчизників; по-друге, на відміну від інших церков, православна має найбільший досвід служіння державно-адміністративному апарату. Відтак всі три православні церкви, незалежно від того, яке їхнє ставлення до самого факту утвердження української державності, прагнуть заручитися підтримкою владної номенклатури.

Боротьба церков за прихильність влади знаходить своє відображення у інколи дрібних процедурних питаннях. Наприклад, котрий з ієрархів сидить поруч із президентом на святковій урочистості, чи до кого першого прийшло вище керівництво держави на Пасхальне чи Різдвяне богослужіння. При цьому влада, на перший погляд, здійснює непослідовну релігійну політику, підігруючи у різний час то одній, то іншій церкві. Щоправда, непрогнозованість та непослідовність її дій неодноразово ставила ієрархів цих церков у пікантне становище. За часів Кучми більшою підтримкою користувалася УПЦ МП. Протягом останнього десятиліття ця церква поширила свій вплив на багато сфер державного і суспільного життя - на заклади освіти, медицини, силові структури, на місцевому владному рівні. Почувалася тут вона впевнено й захищено.